

ՀՀ-ԻՆ ԲՆՈՐՈՇ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՌԻՍԿԵՐԸ. ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՅՂ ՌԻՍԿԵՐԻ ԶՄՈՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄ*

ՀՏԴ 368.5(479.25)

ԼԵՎՈՆ ԲՈՉԱՐՅԱՆ

*Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
բանկային գործի և ապահովագրության ամբիոնի ասպիրանտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
levonkocharyan@outlook.com*

Գյուղատնտեսությունը համարվում է ՀՀ տնտեսության կարևորագույն ոլորտներից մեկը: 2018թ.-ի ՀՀ ՀՆԱ-ն կազմել է 6,002,747,800,000 ՀՀ դրամ, որից 926,360,500,000 ՀՀ դրամը, կամ ՀՆԱ 15.4%-ը կազմել է գյուղատնտեսությունը²⁸⁶: Այդ ոլորտը ՀՀ ամենախոցելի, ամենափխրուն և ֆորս մաժորային իրավիճակներից ամենաշատ ենթարկվող ոլորտն է: Գրեթե բոլոր տեսանկյուններից՝ ներառյալ պարենային անվտանգության, զբաղվածության, սոցիալական, սպառողական և այլն, գյուղատնտեսությունը կարելի է համարել Հայաստանի համար ամենակարևոր ոլորտը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ապահովել այդ ոլորտի կայուն զարգացումը և պաշտպանել ռիսկերից: Գրեթե ամեն տարի ՀՀ գյուղատնտեսությունը ենթարկվում է այնպիսի տարերային աղետների, ինչպիսիք են՝ կարկուտը, երաշտն ու ցրտահարությունը, տարբեր տեսակի վարակներն ու հիվանդությունները, իսկ վերջին տարիներին ավելացել են նաև հրդեհի ռեպերը:

Սույն հոդվածում կփորձենք բացահայտել Հայաստանին բնորոշ գյուղատնտեսական ռիսկերը, դրանց զսպման ու կանխարգելման մեխանիզմները միջազգային պրակտիկայում, կենսարկենք, թե բացահայտված ռիսկերից որո՞նք են հնարավոր ապահովագրել:

Բանալի բառեր՝ ապահովագրություն, գյուղատնտեսություն, ռիսկեր, մշակաբույս, աղետ, կարկուտ, երաշտ, ցրտահարություն:

Համաձայն արտադրողների, փորձագետների ու գյուղատնտեսների ներկայացրած նախնական տվյալների՝ Հայաստանում հիմնական ընկալվող ռիսկերն են կարկուտը, ցրտահարությունը, սառը հոսանքներն ու երաշտը²⁸⁷:

Համաձայն ՄԱԿ Զարգացման Ծրագրի կողմից կատարված հետազոտության ու ուսումնասիրության՝ ցրտահարության ժամանակ վեգետացիոն շրջանի ընթացքում օդի ջերմաստիճանը երկրի մակերևույթին մոտ կամ երկրի մակերևույթին իջնում է մինչև սառեցման վիճակի (0°C) կամ ավելի ցածր: Եղամային ցրտահարության ժամանակ սառցաբյուրեղներ են հայտնվում օբյեկտների վրա՝ օդից ջրային գոլորշու

* Հոդվածը ներկայացվել է 16.04.2019թ., գրախոսվել՝ 26.04.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 17.06.2019թ.:

²⁸⁶ https://www.armstat.am/file/article/sv_12_18a_122.pdf:

²⁸⁷ Կարիքների գնահատում կլիմայական ռիսկերը մեղմելու համատեքստում Հայաստանում գյուղատնտեսական ապահովագրության ներդրման համար, Պատվիրատու՝ ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ, «Տեղական զարգացման բարելավված պլանավորման միջոցով կլիմայի փոփոխության ռիսկերի մեղմումը գյուղական համայնքներում» ՄԱԶԾ-ԳԿԿԲ Ծրագիր, հեղինակ՝ Կլեմանս Տատեն-Ժալերան:

ուղղակի սուբյեկտների միջոցով: «Սև ցրտահարությունը», որը տեղի է ունենում ցածր խոնավության ու ցածր ջերմաստիճանի պայմաններում, սակայն առանց սառույցի ակնհայտ առաջացման, հանգեցնում է որոշ օրգանիզմների ու հյուսվածքների տեսանելի մեռուկացման (սեկրոզի): Գարնանը ցրտահարությունը վնասում է նուրբ հյուսվածքները: Բազմամյա բույսերի համար ձմեռային ցրտահարությունը վնասում է բոլոր օրգանները, այդ թվում՝ արմատները – դա «սպանող ցրտահարությունն» է:

Ցրտահարությունը կամ սառչելը հանգեցնում են մշակաբույսի վնասման, որովհետև ջերմաստիճանը նվազում է բույսի դիմացկունության աստիճանից ցածր: Այդ երևույթը հիմնականում տեղի է ունենում, երբ ջերմաստիճանը իջնում է մինչև 0°C-ին մոտ կամ գիշերային սառցակալման դեպքում (ռադիացիոն ցրտահարություն) կամ ավելի սառն օդային զանգվածների տեղաշարժման ու ազդեցության դեպքում: Կլիմայական այդպիսի «աղետների» ի հայտ գալը այնպիսի ժամանակահատվածում, երբ բույսերը դիմացկուն չեն (վաղ կամ ուշ ձմռանը և վաղ գարնանը, վաղ աշնանը), և բույսերի հյուսվածքները կարող են վնասվել ցրտահարությունից, պատճառում են ահռելի վնասներ, որոնք կարող են ազդեցություն ունենալ ոչ միայն տվյալ տարվա բերքի, այլև հետագա 2-3 տարիներին սպասվելիք բերքի վրա: Բույսերի բջիջները սառչում են և անդառնալիորեն վնասվում:

Ցրտահարության դեմ հնարավոր է պայքարել ակտիվ ու պասիվ եղանակով²⁸⁸: Ըստ ՄԱՉԾ հետազոտության՝ միևնույն ակտիվ միջոցները (տաքացուցիչների կամ ցնցուղների կիրառում) պահանջում են էներգիայի սպառում և կարող են ծախսատար լինել, պասիվ մեթոդները կարող են կիրառության ու հարմարեցման առումով լինել ավելի ծախսարդյունավետ և դիտարկվել որպես ապահովագրության հետ համադրաբար կիրառելի միջոցներ: Պասիվ միջոցները ներառում են տեսակների ընտրությունը ֆենոլոգիական դիտարկումների ժամանակի համաձայնեցման համար, բերքի տարածքի ընտրությունը, լանդշաֆտի և միկրոկլիմայի փոփոխությունը, մուգման կարգավիճակի վերահսկումը և հողերի կառավարման զարգացման խթանումը ռիսկի մեղմման նպատակով: Այդպիսով ցրտահարության որոշ երևույթներ կարող են կանխատեսվել և անկախելի լինել:

Հաշվի առնելով ցրտահարության հնարավոր երևույթի և ազդեցության բազմազանությունը՝ ապահովագրության նպատակով ցրտահարության սահմանումը կարող է խնդրահարույց լինել: Կարիքները գնահատելու նպատակով ապահովագրության ծածկույթի, հնարավոր ծախսերի ու պրոդուկտի տեսակի առումով անհրաժեշտ են ցրտահարման ռիսկերի վերաբերյալ հավելյալ տվյալներ ու քարտեզագրում՝ ըստ մարզերի ու բերքի տեսակի:

Որպես կանոն՝ ցրտահարության ապահովագրությունը ամենադժվարն ու ամենաթանկն է՝ ի տարբերություն կարկուտի ու վնասների այլ տեսակների²⁸⁹: Ցրտահարությունը հիմնականում ընդգրկում է ավելի մեծ տարածքներ, պատճառում է ավելի մասշտաբային վնասներ, իսկ գյուղացին ու ապահովագրական ընկերությունները հայտնվում են ավելի խոցելի վիճակում: Ցրտահարության ռիսկերի ապահովագրության ամենապրակտիկ ռիսկը «Գարնանային ցրտահարություն» ռիսկն է, քանի որ ձմռան ցրտահարությունը դուրս է ապահովագրության սկզբունքներից՝ կանխատեսելի լինելու պատճառով: Ցրտահարությունը ավելի անկանխատեսելի է և ավելի շատ վնասներ է հասցնում գարնանը, հետևաբար ակտուալ է հենց գարնանային ցրտահարության ռիսկը:

Կարկուտը ի հայտ է գալիս ամպրոպաբեր ամպերի առկայության պայմաններում՝ ամպրոպների ու մթնոլորտային անկայունության ժամանակ: Երբ

²⁸⁸ Risks in Agriculture, Farmer's perspective, Authors: **Parikh, Alka**, 2017.

²⁸⁹ *Agricultural Risk Transfer: From Insurance to Reinsurance to Capital Markets*, Roman Marco Hohl, ISBN: 978-1-119-34563-3.

օղը խոնավ է ու անկայուն, օդի՝ դեպի վեր շարժման առկայությամբ քրի կաթիլները, բախվելով տաք շերտերին, սառչում են և կազմավորում կարկտահատիկներ: Կարկտի հատիկները չափով կարող են լինել մի քանի մմ կամ մի քանի սմ 5-ից մինչև 50 մմ: Որքան մրրիկի ժամանակ ավելի ուժեղ է օդի շարժը դեպի վեր այնքան ավելի խոշոր են կարկտահատիկները: Երբ դրանք թափվում են ամպերից, կարող են հասնել վայրկյանում ինը մետր արագությունից (մ/վ) (մեկ սմ կարկտահատիկ) մինչև 48 մ/վ արագության (ուրթ սմ կարկտահատիկներ):

Կարկուտի ազդեցությունը բերքի վրա կարող է ավերիչ լինել: Բերքը կարող է ամբողջովին (100%-ով) վնասվել: Վնասի աստիճանը կախված է ուժգնությունից և այն բանից, թե արտադրության ցիկի որ փուլում է կարկուտը տեղում:

- վաղ սեզոնին որոշ մրգեր կարող են թափվել կամ վնասվել: այդուհանդերձ, եթե որոշ մրգեր վնասվում են, որոշ բողբոջներ հնարավոր է դեռևս կարողանան տալ պտուղներ (փոխհատուցող աճ): Այդ դեպքում բերքը կարող է լինել սպասվածից քիչ:

- վաղ ամռանը, երբ միզն ու բանջարեղենը դեռևս հավաքված չեն, ամբողջ բերքը կարող է կորսվել:

- ուշ ամառային փոթորիկների ժամանակ շատ խոցելի են նաև խաղողի այգիները:

Եթե մրգերն ու բանջարեղենը վնասվում են կարկուտից, դրանց որակը և, հետևաբար, գինը հնարավոր է ավելի ցածր լինի՝ նվազեցնելով արտադրողի եկամուտը: Ավելին, կարկուտի հարվածած ծառերը կարող են ենթակա լինել վնասատուների ու հիվանդությունների, քանի որ կարկուտի ծեծած կետերը կարող են հիվանդությունների ներթափանցման ուղիներ դառնալ: Կարկուտի ազդեցությունը կարող է գնահատվել տեսողական ճանապարհով, եթե ազդեցության գործոնները փաստաթղթերով արձանագրված են մասնագետ գյուղատնտեսների կողմից:

Հայաստանում կարկտահողմեր լինում են շոգ սեզոնին՝ մայիսից օգոստոս ժամանակահատվածում: Կարկուտ առավել հաճախ սպասվում է մայիս-հունիսին, իսկ խոշոր հատիկներով՝ հուլիս-օգոստոսին: Կարկուտներն առավել հաճախակի են Շիրակում, Լոռիում, Տավուշում, Արագածոտնի բարձրադիր գոտիներում, Գեղարքունիքում ու Կոտայքի լեռնային գոտիներում, միջինը՝ տարեկան 4-5 դեպք: Հովտային գոտիներում կարկուտի հաճախականությունն ավելի ցածր է՝ տարեկան 1-2 անգամ:

Կարկուտի կանխարգելման հարցում ամենակիրառելի ձևերը ամպերի ցրման ու հակակարկտային կայանների կիրառումն է, սակայն դրանց արդյունավետության վերաբերյալ ապացուցված տվյալներ չկան²⁹⁰: Արտադրողները կարող են կիրառել հակակարկտային ցանցեր, եթե պաշտպանության միջոցառումներում ներդրում կատարելը հանգեցնում է ավելի մեծ ծախսարդյունավետության, քան ժամանակակից պտղատու և խաղողի այգիների դեպքում ռիսկը փոխանցելը: Որակյալ ցանցերը շատ հաճախ կարկուտի ռիսկը նվազեցնում են մինչև 100%²⁹¹:

Կարկուտի ռիսկը ապահովագրության տեսանկյունից ամենապրակտիկն է ու կիրառելի²⁹²: Կարկուտի հետևանքները ավելի հեշտ են երևում, կարկուտի վնասները ավելի հեշտ են գնահատվում: Կարկուտը դիսկրետ է, տեսանելի ու շոշափելի՝ ի տարբերություն ցրտահարության ու երաշտի: Հետևաբար, այն ապահովագրողների կողմից ապահովագրության ենթակա «ամենացանկալի» ռիսկն է՝ չնայած պատճառած ահռելի վնասների: Կարկուտի ապահովագրության սակագները ավելի ցածր են, իսկ վնասների կարգավորման ծախսերը՝ մատչելի:

²⁹⁰ *MANAGING RISK in farming by David Kahan, FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, Rome 2008*

²⁹¹ *Hail cover for pilot in Armenia, October 29th 2018, Michael J. McCord*

Գյուղատնտեսության դեպքում երաշտը հետևանք է օդերևութաբանական (կամ հիդրոլոգիական) տարբեր իրավիճակների՝ տեղումների սակավություն, փաստացի և հնարավոր գոլորշիացման ու տրանսպիրացիայի միջև տարբերություններ, հողի խոնավության դեֆիցիտ, ստորերկրյա ջրերի կամ ջրամբարների մակարդակի նվազում, և դրանց ազդեցություններն անմիջապես չեն տեղի ունենում: ՅՕԿ զեկույցում փորձագետն ընդգծում է, որ «*Երաշտը պետք է դիտարկվի կոնկրետ տարածքում տեղումների և գոլորշիացման ու տրանսպիրացիայի հավասարակշռության միջին երկարաժամկետ պայմանների հետ համեմատությամբ: Դա կապված է նաև ժամանակի հետ (ի հայտ գալու գլխավոր սեզոնը, անձրևների սեզոնի մեկնարկի ուշանալը, անձրևների հայտնվելը՝ կապված բերքի աճի հիմնական փուլերի հետ) և անձրևների արդյունավետությունը (այն է՝ անձրևների ինտենսիվությունը, անձրևելու երևույթների քանակը)*»:

ՀՀ-ում սովորաբար երաշտ է կանխատեսվում հուլիս-սեպտեմբեր ամիսներին, բայց լինում է գարնանն ու աշնանը: Մեծամասամբ երևույթը նկատվում է Արարատյան դաշտավայրում և, երբեմն, Արարատի նախալեռնային հատվածում, Տավուշի մարզում ու Սյունիքի հովիտներում:

ՀՀ-ն վերջին շրջանում ականատես է եղել երաշտի երկու մասշտաբային դեպքի՝ 2000 և 2006 թվականներին՝ երաշտ է գրանցվել Հայաստանի ողջ տարածքում՝ նույնիսկ ծովի մակերևույթից 3,000 մ բարձրությամբ տարածքներում: Երաշտի հաճախականությունը մոտավոր հաշվարկներով կարող է լինել 2-4 տարին մեկ անգամ. կոնկրետ տվյալների համար անհրաժեշտ են ավելի շատ մանրամասներ:

Երաշտի սահմանումը ապահովագրության նպատակով կարող է խնդրահարույց լինել, և Հայաստանում այդ ռիսկի վերաբերյալ տեղեկություններն ու հետազոտություններն ավելի սակավ են հանդիպում, քան այլ ռիսկերի դեպքում:

Երաշտի ապահովագրությունը ավելի բարդ ու համապարփակ միջոցառում է, քանի որ դժվար է հաստատել պատճառահետևանքային կապը վնասի ու երաշտի միջև:

Որպես ամփոփում՝ նշենք, որ գյուղատնտեսական ռիսկերի ապահովագրության հարցում կարևոր են հետևյալ կետերը.

1. Հստակ բացահայտել վնասի առաջացման պատճառը՝ կարկուտ է, երաշտ, թե՛ հիվանդություն, վարակ: Շատ հաճախ ցրտահարության ու վարակի ֆիզիկական ախտանիշները նման են, և միայն պրոֆեսիոնալ գյուղատնտեսները կարող են դրանք տարանջատել:

2. Կախված հատուցման մեխանիզմից՝ որոշել վնասի հստակ չափը: Այստեղ կարևոր է իմանալ, թե որն ենք համարում վնաս՝ միևնույն բերքի վնասվելը ծախսած գումարներից, թե՛ ապագայում վաճառվելիք բերքի շուկայական արժեքը կամ հետագայում նմանատիպ բերք ստանալու համար անհրաժեշտ ծախսերը:

Ուսումնասիրելով ՀՀ կլիմային հատուկ գյուղատնտեսական ռիսկերը՝ կարելի է եզրակացնել, որ գյուղատնտեսական ռիսկերի ապահովագրությունը մեր երկրում ներդնելը բարդ ու երկարաժամկետ պրոցես է՝ հաշվի առնելով ռիսկերի հաճախականությունը, կլիմայական բազմազանությունը, վնասների մեծ չափերը, ապահովագրական ընկերությունների նկատմամբ մարդկանց անվստահությունը, վիճակագրական տվյալների պակասը, անճշտությունը և այլն: Սակայն դիտարկելով հարևան երկրների հաջող փորձը՝ միանշանակ հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում նույնպես հնարավոր է ներդնել համապարփակ ապահովագրություն գյուղացիների պաշտպանության ու ռիսկերի զգալի նվազման համար:

SPECIFIC AGRICULTURAL RISKS IN ARMENIA. INSURANCE, AS A RISK MITIGATION MECHANISM

LEVON KOCHARYAN

*Armenian State University of Economics,
PhD Student of the Chair of Banking and Insurance,
Yerevan, Republic of Armenia*

Agriculture is one of the most important spheres of Armenian economy. The GDP of Armenia in 2018 was AMD 6,002,747,800,000, out of which AMD 926,360,500,000, or the 15.4% of the GDP is from agricultural activities. This sphere is the most vulnerable and fragile, also the most affected by force major. Almost from all points of view, including the food security, labor, sociological, customer, etc, agriculture surely is the most important line of Armenian economical and sociological life. Hence, necessity emerges to take care of stable development and keep it safe from different hazards. Almost every year the agriculture of the Republic of Armenia is being affected by different natural catastrophes, such as hail, frost, drought, different types of illnesses and infections, also fires, which have significantly increased during the past few years. This article discovers the specific risks in agriculture of Armenia, finds mitigation mechanisms and discusses the possibility of insurance to control the risks.

Key words: *Insurance, agriculture, risks, crop, catastrophes, hail, drought, frost.*

ХАРАКТЕРНЫЕ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ РИСКИ: СТРАХОВАНИЕ КАК МЕХАНИЗМ СНИЖЕНИЯ ЭТИХ РИСКОВ

ЛЕВОН КОЧАРЯН

*аспирант кафедры банковского дела и страхования,
Армянского государственного экономического университета,
г.Ереван, Республика Армения*

Сельское хозяйство является одной из важнейших сфер экономики Армении. ВВП Армении в 2018 году составил 6 002 747 800,00 драмов, из коих 926 360 500 000 драмов или 15,4% ВВП приходится на сельскохозяйственную деятельность. Эта сфера является наиболее уязвимой и хрупкой, сильно подверженной влиянию форс-мажорных ситуаций. Уязвима почти со всех точек зрения, включая продовольственную безопасность, занятость, социальный и потребительский аспекты и т. д. Сельское хозяйство можно назвать самой важной сферой для Армении. Следовательно, возникает необходимость заботиться о его стабильном развитии и защите от различных рисков. Почти каждый год сельское хозяйство Республики Армения подвергается воздействию различных природных катастроф, таких как град, заморозки, засуха, различные виды болезней и инфекций, а за последние годы увеличились также случаи пожаров. В данной статье попробуем раскрыть характерные для Армении сельскохозяйственные риски, представить применяемые в международной практике механизмы их сдерживания, а также обсудить возможности страхования выявленных рисков.

Ключевые слова: *страхование, сельское хозяйство, риски, урожай, катастрофы, град, засуха, заморозки.*